

ČESKÁ LITERATURA V ZAHRANIČÍ

ALFRED FRENCH

V eseji *O takzvané nesmrtelnosti díla básnického* F. X. Šalda upozorňuje na skutečnost, že k dlouhodobému přežití literárního díla je nutná aktivní účast buď autorových obdivovatelů, nebo představitelů téhož směru. K dosažení úspěchu, který by byl trvalý, potřebuje autor oporu anebo organizaci publikující a marketingující jeho práci.

Totéž platí o kultuře národa, zejména toho, jehož jazyku rozumí jen velmi omezený počet lidí. Ještě relativně nedávno byla čeština za hranicemi českých zemí zcela neznámá. Větší pozornost zahraničních badatelů upoutala teprve ve 20. století, dlouho neexistovala žádná instituce, která by českou kulturu propagovala.

Toto tvrzení má jednu očividnou výjimku. Když J. A. Komenský v roce 1641 přicestoval do Anglie, už tam existovaly vlivné skupiny zajímající se o jeho pedagogické myšlenky a usilující o překládání a šíření jeho prací. Například *Labyrint světa a ráj srdce* se v anglickém překladu stal velmi známým. Nicméně, toto dílo nebylo přeloženo anglickými učiteli z českého originálu, ale z latinského překladu pořízeného Komenským. V očích anglického čtenáře byl Komenský spíše mezinárodním učencem než reprezentantem odlišné kultury. Velmi málo jeho zahraničních obdivovatelů se pokusilo zkoumat kulturní zázemí, ze kterého pocházel. První vědec píšíci zasvěceně o české literatuře, jehož práce přečkaly nedotčeny časem, byl rakouský diplomat, hrabě Lützow, který žil v Čechách i v Londýně. V roce 1899 publikoval *Dějiny české literatury*. Dílo má přes 400 stran, začíná Hankovými podvrhy, jejichž autenticita je poměrně podrobně probírána, končí Vrchlickým. Hlavními oddíly jsou: raná česká poezie, Hus, humanisté, historikové 17. století a obrozenectví. Lützow zahrnul do svého textu také vlastní překlady *Alexandreidy*. Bylo to pravděpodobně poprvé, kdy vyšly v angličtině. Nalézáme zde hojnost chvalořečení Komenského *Labyrintu světa*, jehož překlad Lützow slíbil a také slovo dodržel – v roce 1901 vyšel v Dentově sbírce CLASSICS. Lützowovy *Dějiny* vyšly v prestižní edici s názvem Světová literatura, která obsahovala také dějiny japonštiny, španělštiny, italštiny, moderní angličtiny a staré řečtiny. Skutečnost, že česká literatura je uvedena v tomto souboru již v době, kdy ještě neobsahoval svazky latinské, německé anebo ruské literatury, je povzbudivá.

Sir John Bowring, mimo jiné guvernér v britských koloniích, který měl zálibu pro slovanská studia vůbec, publikoval svou *Cheskian Anthology*

v roce 1873 – mimo poezii J. Kollára a F. L. Čelakovského a dalších obsahovala také podvrhy. Bowring byl svéráznou postavou anglické literární scény, jeho pracím neschází erudice, ale pokud jde o češtinu, byl diletantem.

Mnohem horlivějším bohemistou byl Albert Henry Wratislav, jehož rodina odvozovala původ od rodu českých hrabat Vratislavů a který plál pro věc svých předků. Studoval v Cambridgi, v letech 1849 až 1889 publikoval překlady několika sbírek českých veršů i vlastní práce o české kultuře. Jak se dá od takového vlastence očekávat, byl energickým zastáncem pravosti Hankových podvrhů.

Lützwow, Bowring a Wratislav byli osamělými postavami, které k jejich úkolu přivedly čistě osobní zájem a náhoda. Postavení české literatury radikálně změnila teprve 1. světová válka. Už před ní, díky hojné emigraci Čechů, vznikla v Novém světě populace, která byla nejen početná, ale i vlivná a projevovala trvalý zájem o kulturní dění ve staré vlasti. Počet českých novin ve Spojených státech rostl – přinášely nejen zprávy, ale i uměleckou prózu. Ctižádostí mnoha vydavatelů bylo kráčet v Havlíčkových stopách, to jest vytvářet platformu pro mluvčí české věci. Po značnou část války měl Masaryk základnu v Londýně, kde přednášel na King's College londýnské univerzity. Pomocí vlivných britských přátel vedl své tažení současně také odtud. Dosáhl svého cíle, podařilo se mu doslova vtělit Československo do mapy Evropy. Česká kultura konečně získala národní stát, který ji mohl zaštiťovat, podporovat a propagovat.

Během trvání první republiky poprvé vznikl oficiálně sponzorovaný program, který v zahraničí usiloval o ocenění české a slovenské kultury. Josef Palivec, nadaný básník a překladatel Valéryho, byl vyslán do Paříže jako kulturní atašé. V Londýně pokračovala československá vláda v dotování českých přednášek ve spolupráci s King's College. Pracovali zde významní čeští vědci, organizovali přednášky a školili překladatele. Příkladem pionýrské práce na poli bohemistiky byl Chudobův *Krátký přehled české literatury*, už titulem naznačující, jak skromnou úroveň znalosti české literatury předpokládal u svých anglických studentů. Když sem byl jmenován Otakar Vočadlo, zval do Anglie české spisovatele, hostil je a dělal všechno pro to, aby je představil britskému publiku. Největšího úspěchu dosáhl s Karlem Čapkem, který navštívil Anglii v roce 1924, procestoval celou zemi a během svého pobytu zachytil své dojmy v novinách Manchester Guardian pod titulem *How it feels to be in England* (Jaké to je být v Anglii).

Dva roky před tím podepsal Čapek smlouvu s londýnskou společností na provozování *R. U. R.* v Anglii. Režii měl Sir Nigel Playfair, ve své době velmi známý britský herec. Úspěch hry byl fenomenální. Když ji pak uvedla British Broadcasting Corporation v rozhlase, získala širší publikum než kterékoliv české literární dílo předtím. Čapek se stal literární hvězdou,

oslavovanou a uctívanou těmi nejuvýše postavenými v zemi. Jeho nejdůležitější díla byla přeložena a rozšiřována ve Spojeném království i v USA. A nešlo o přechodnou, mondénní záležitost – Čapkovy hry zaujaly v pravidelném repertoáru divadel své místo vedle děl Ibsenových a Strindbergových.

Čapkův kosmopolitní nádech a osobní kouzlo způsobily, že Britové ho okamžitě přijali. Zahraniční publikum mu otevřelo své srdce, protože Čapkovo dílo mělo onu důvěrně známou příchut' humánního a kultivovaného gentlemanství lahodícího vkusu, který se modernisté snažili zesměšňovat a označovali ho za zastaralý. Naprostým kontrastem bylo uvedení překladu Haškova *Dobrého vojáka Švejka* na britský trh v roce 1930. Tento nový typ středoevropského antihrdiny svou drsností, přitroublým úšklebkem zakrývajícím hlubiny vychytralosti a totální lhostejností k pravidlům zdvořilého chování na britské čtenáře silně zapůsobil a otrásl mýtem o evropské uhlazenosti a kultivovanosti. Díky nenasytné poptávce byla kniha vydávána znovu a znovu. Čapek a Hašek – tato velmi nerovná dvojice se stala v zahraničí bestsellerem. Pronikavý rozdíl mezi oběma autory jasně vypovídal o bohaté rozmanitosti české literatury. Kritikové mohli klidně spekulovat, jaké další neuvěřitelné poklady leží pohřbeny v tomto nemožném jazyce, který má "příliš mnoho souhlásek a nedostatek samohlásek" – jak se vyjádřil jeden ze současných anglických spisovatelů. Překladaťelem obou, Čapka i Haška, byl Paul Selver, který byl zaměstnáván českou ambasadou a po jistou dobu měl monopol na české překlady. V roce 1912 publikoval *Antologii moderní české poezie*.

Šlo o první počín, jakýsi test, zahajující dlouhou řadu antologií poezie vydávaných Selverem. Byl to kvalifikovaný překladatel s dobrou znalostí spisovné češtiny, lze mu i přiznat jistý literární vkus. Nicméně, být po určité době doménou působnosti jednoho jediného interpreta bylo pro českou literaturu výhodou dvousečnou. Vztahy mezi Selverem a Čapkem časem ochladly, ale bylo obtížné ho nahradit. Nějaký čas ještě trvalo, než se na tomto poli objevili úspěšní konkurenti, kteří si získali důvěru britských nakladatelů.

Když v roce 1939 německá okupace ukončila existenci první republiky, jedním z důsledků byl okamžitý konec podpory poskytované pražskou vládou na propagaci české kultury v zahraničí. René Wellek, vědec, který v té době zastával funkci na King's College, byl nucen hledat si jiné místo a odjel do Spojených států. Byl jedním z mnoha významných českých vědců, kteří za Atlantikem začali nový život. Vliv, který tam tito lidé na růst slovanských studií měli, byl obrovský. Na amerických univerzitách se zvedla mohutná vlna zájmu o slavistiku, včetně češtiny. V Americe a v Kanadě vznikaly nadace podporující novou generaci bohemistů, ať už badatelů, kritiků, nebo překladatelů.

V raných poválečných letech byly vyvíjeny energické pokusy o prohloubení kulturních vztahů, které během války vznikly mezi Čechy v zahraničí a jejich západními spojenci. British Council otevřel v Praze svůj institut, československá vláda ustavila pro zahraniční studenty stipendia, umožňující jim zdokonalit se ve studiu bohemistiky v Praze. Zdálo se, že i v cizině konečně nastaly podmínky pro mírový rozvoj bohemistických studií. Češi, kteří sloužili ve spojeneckých armádách se vrátili domů s anglickými ženami, potenciálními prostřednicemi kultury a matkami nové, dvoujazyčné generace.

Příchod studené války celý tento slibný vývoj zastavil. Od roku 1948 bylo řízení kulturní politiky, přísně kontrolované komunistickou stranou, obsahem i stylem nepokrytě ideologické. Bez ohledu na poptávku se ve velkém vyvážely knihy a časopisy tištěné na křídovém papíře. Obecně vzato byly tyto kulturní produkty pro svůj otevřeně propagandistický charakter prakticky neprodejné, byly vnucovány lidem, kteří o ně nejevili nejmenší zájem. Tyto dotěrné pokusy vzbudit zájem britského publika o život Julia Fučíka byly zcela neúspěšné, právě tak, jako neměly žádný ohlas Kubkovy *Malé povídky pro Mr. Trumana* u publika amerického.

Jedním z důsledků pražské kulturní represe byl odchod českých autorů do zahraničí. Tam mohli psát, co chtěli, ale neměli kde publikovat. Nakladatelé všude na světě zcela pochopitelně projevují zájem o autory, jejichž knihy se úspěšně prodávají na domácím trhu. A tak byla situace talentovaných spisovatelů, I. Blatného, J. Čepa, E. Hostovského a jiných, srovnatelná s postavením těch, kteří zůstali doma – jejich živobytí bylo závislé na přízni mocných.

Zahraníční čtenáři měli sklon vnímat knihy tištěné v Československu spíš jako dokumenty týkající se oficiální kulturní politiky, aniž by se zajímali o jejich literární náplň. Hledali v nich skrytá poselství, která do nich vložili autoři ve snaze oklamat cenzuru. Pro vnější svět se česká literatura stala zajímavou výhradně z politického hlediska – nikoliv pro svou uměleckou a kulturní hodnotu.

Lepší časy nastaly v šedesátých letech: podmínky pro spisovatele se zlepšily, objevily se zajímavější knihy, některé si našly cestu k překladatelům. Víc než cokoli jiného vzbudila pozornost široké veřejnosti "nová vlna" českého filmu, jež vyvolala zájem i o další počiny české kultury. Pražská divadla se pro svůj vtíp a modernost těšila pozorností zahraničního publika, začínalo se mluvit o J. Škvoreckém, M. Kunderovi a V. Havlovi.

Důležitá role, kterou spisovatelé hráli ve veřejném životě v průběhu demokratizačního procesu, na ně obrátila pozornost zahraničních novinářů. České reportáže byly dychtivě sledovány pro svou historickou hodnotu i jako bohatý zdroj politických skandálů. Muchův deník z vězení *Studené slunce* svou literární kvalitou dokonce zastínil Solženicynův *Jeden den*

v životě Ivana Denisoviče. Pro tuto dobu bylo příznačné, že za spisovatelem jako Jan Procházka, jehož tvorba z literárního hlediska zrovna na nejvyšší úrovni nebyla, se táhli Prahou zahraniční novináři a horlivě si zapisovali jeho slova, přestože jim nemohli rozumět.

Když vítězství totalitní frakce v letech 1968-69 ukončilo v Praze proces demokratizace a svobodu tisku, nastala čerstvá vlna intelektuální emigrace. Tentokrát byli emigrantští spisovatelé vítáni nakladateli, chtivými vytlouci kapitál z jejich momentální publicity. Ti, kteří zůstali doma a byli zbaveni možnosti publikovat, našli pro své práce připravený trh v cizině. Spisovatelé jako L. Fuks, I. Klíma, B. Hrabal a L. Vaculík si získali v zahraničí široký okruh čtenářů, Seifert získal v roce 1984 Nobelovu cenu za literaturu.

Dvě jména si zaslouží speciální zmínku. Josef Škvorecký projevoval americkou orientaci ve své práci od samého počátku. Jako student překládal americkou literaturu, jazzová kultura byla významnou součástí jeho prvního románu *Zbabělci*, nazvaného jedním kritikem "prózou jazzem křtěnou". Od roku 1970 žil Škvorecký v Kanadě, kde založil se svou ženou vlastní nakladatelství specializované na vydávání české literatury a byl ve svém počínání tak úspěšný, že brzo po něm začala vznikat i nakladatelství další. Knihy byly vydávány v češtině a byly určeny hlavně českým exulantům. Ale Škvoreckého vlastní knihy vycházely i nadále v angličtině, staly se v zahraničí bestsellery a Škvorecký byl přijat jako angloamerický autor. Stal se spisovatelem mezi dvěma kulturami, interpretujícím jednu druhé. Milan Kundera se stal literární hvězdou první velikosti, je považován za francouzského autora a jako takový také sám vystupuje. Během posledních dvou generací se okruh působnosti české literatury v zahraničí rychle rozšířil. Ale pokud jde o interprety a překladatele, zůstává zde i nadále hluboká mezera. V kterékoliv reprezentativní antologii, například italské anebo francouzské literatury, nacházíme souvislý přehled děl krásné literatury od samých počátků, kdy evropští učenci přestali psát jen latinsky a začali experimentovat s použitím domácích jazyků. Srovnatelný soubor takové rané tvorby existuje i v češtině, ale její literární sklizeň posledních pěti set let zůstala v cizině nepovšimnuta. Pokladů české středověké, barokní, romantické a symbolistní literatury se překladatelé dotkli jen vzácně. Dokonce ani v případě národního básníka K. H. Máchy zatím neexistuje náležitá podoba anglického překladu *Máje*. Úkolem nové generace bohemistů bude toto nepřehledné bohatství starší české literatury světu zpřístupnit.

(přeložila Marta Kadlečíková)